

TEŞRİFÂTİZÂDE MEHMED BİN AHMED'İN HAYATINA IŞIK TUTACAK BİR VESİKA

Erhan AFYONCU

Osmanlı İmparatorluğu'nun teşrifât kaide ve usûllerine Fatih Kanunnâmesi'nden¹ itibaren birçok layiha ve kanun derlemesinde (Lütfi Paşa², Koçi Bey³, Hezarfen Hüseyin⁴, Tevkiî Abdurrahman Paşa⁵) rastlamaktayız. Ancak ilk defa bir teşrifâtçı tarafından bu kalemin kaide ve usûllerinin derlemesini, XVIII. yüzyıl başlarında Ni'metî Ahmed Efendi yapmıştır⁶. *Ni'metî Efendi Kanunnâmesi*, olarak bilinen bu teşrifât defterinin nerede olduğu bugün bilinmemektedir⁷.

-
- ¹ Abdulkadir Özcan, "Fatih'in Teşkilât Kanunnâmesi ve Nizâm-ı Âlem İçin Kardeş Katli Meselesi", *Tarih Dergisi*, sayı 33 (İstanbul 1982), s. 7-56.
  - ² Mübahat S. Kütükoğlu, "Lütfi Paşa Âsafnâmesi (Yeni Bir Metin Tesisi Denemesi)", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul 1991, s. 49-99.
  - ³ Koçi Bey, *Risale*, neşr. Ali Kemali Aksüt, İstanbul 1939; Çağatay Uluçay, "Koçi Bey'in Sultan İbrahim'e Takdim Ettiği Risale ve Arzları" 60. *Doğum Yılı Mûnasebetiyle Zeki Velidi Togan'a Armağan*, İstanbul 1955, s. 177-199.
  - ⁴ Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osmân*, haz. Sevim İlgürel, Ankara 1998.
  - ⁵ "Tevkiî Abdurrahman Paşa Kanunnâmesi", *Milli Tetebbular Mecmuası*, I/3 (İstanbul 1331), s. 497-544.
  - ⁶ Filiz Karaca (Çalışkan), *Osmanlı Devleti'nde Teşrifat Kaleni ve Teşrifatçılık (Tanzimat Öncesi)*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1989, s. 126.
  - ⁷ İ. Hakkı Uzunçarşılı, bazı kitaplarında hususî kütüphânesinde bulunduğunu belirttiği *Ni'metî Efendi Kanunnâmesi*'ni kullanmaktadır (Bk. *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, Ankara 1988, s. XV, 140, 194, 322; *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, Ankara 1984, s. 205, 263, 319, 579). Muhtemelen, Uzunçarşılı'nın bir kütüphânedeki yazmadan kendi kütüphânesi için istinsah ettiği bu nüsha ile aslının yeri bugün bilinmemektedir. *Ni'metî Efendi Kanunnâmesi*'nin *Tevkiî Abdurrahman Paşa Kanunnâmesi*'ne benzediği anlaşılmaktadır (Bk. Filiz Çalışkan, *Tanzimat Dönemi ve Sonrasında Osmanlı Teşrifat Mûessesesi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 1997, s. 28). Rhoads Murphey ise bu iki eserin aynı olabileceğini belirtmektedir (Bk. "The Ottoman and the Creation and Sustaining of Tradition: Teşrifatî-zâde Mehmed Efendi's Defter-i Teşrifat As a Guideto Understanding the Principles Animating Ottoman Dynastic Ritual at the Turn of the Eighteenth Century", *Uluslararası Osmanlı Tarihi Sempozyumu Bildirileri, İzmir 8-10 Nisan 1999*, İzmir 2000, s. 340).

Ni'metî Ahmed Efendi'den sonra oğlu Teşrifâtîzâde Mehmed Efendi, zamanında oldukça karışık durumda bulunan teşrifât kanunlarını derleyerek, bir eser meydana getirmiştir⁸. Teşrifâtîzâde Mehmed'den sonra, Abdullah Nailî⁹, Mehmed Âkif¹⁰ ve Mustafa Münîf¹¹ de bu tür teşrifât defterleri hazırlamışlardır.

Ni'metî Efendi'nin eseri elimizde olmadığı için, bu sahada mevcut ilk *Defter-i Teşrifât*, Teşrifâtîzâde Mehmed bin Ahmed tarafından yazılmış olandır. Türk kültür tarihi bakımından oldukça önemli olan eserde teşrifât ve teşkilâta dair bir çok husus hakkında kıymetli bilgiler verilmektedir¹². Ancak bu eserin yazarı Teşrifâtîzâde Mehmed'in hayatı hakkında, 28 yıl teşrifâtçılık yaptıktan sonra 1121 (1709-1710)'de ölen Ni'metî Ahmed Efendi'nin¹³ oğlu olduğu ve XVII. yüzyıl sonları ile XVIII. yüzyıl başlarında yaşadığından başka bir şey bilinmemektedir¹⁴.

⁸ Filiz Karaca (Çalışkan), *Osmanlı Devleti'nde Teşrifat Kalemî ve Teşrifatçılık (Tanzimat Öncesi)*, s. 130; Aynı yazar, *Tanzimat Dönemi ve Sonrasında Osmanlı Teşrifat Müessesesi*, s. 72.

⁹ Eseri için bk. Mehmet İpşirli, "Abdullah Nâili Paşa", *DİA*, I, 124-125; Filiz Karaca (Çalışkan), *Osmanlı Devleti'nde Teşrifat Kalemî ve Teşrifatçılık (Tanzimat Öncesi)*, s. 131-134; Aynı yazar, *Tanzimat Dönemi ve Sonrasında Osmanlı Teşrifat Müessesesi*, s. 74.

¹⁰ Eseri için bk. Filiz Karaca (Çalışkan), *Osmanlı Devleti'nde Teşrifat Kalemî ve Teşrifatçılık (Tanzimat Öncesi)*, s.135; Aynı yazar, *Tanzimat Dönemi ve Sonrasında Osmanlı Teşrifat Müessesesi*, s. 101.

¹¹ Eseri için bk. Filiz Çalışkan, *Tanzimat Dönemi ve Sonrasında Osmanlı Teşrifat Müessesesi*, s. 75.

¹² Bu eserin muhteviyatı hakkında geniş bilgi için bk. Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, çev. Coşkun Üçok, Ankara 1982, s. 255. Filiz Çalışkan, "Defter-i Teşrifât", *TDV İslâm Ansiklopedisi (=DİA)*, IX, 94. Aynı yazar, *Osmanlı Devleti'nde Teşrifat Kalemî ve Teşrifatçılık (Tanzimat Öncesi)*, s. 130-131; Aynı yazar, *Tanzimat Dönemi ve Sonrasında Osmanlı Teşrifat Müessesesi*, s. 72; Halil Mercan, *Teşrifâtîzâde Mehmed Efendi'nin Defter-i Teşrifâtı (Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi)*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 1996; Rhoads Murphey, "The Ottoman and the Creation and Sustaining of Tradition: Teşrifâtî-zâde Mehmed Efendi's Defter-i Teşrifat As a Guideto Understanding the Principles Animating Ottoman Dynastic Ritual at the Turn of the Eighteenth Century", s. 335-340. Murphey, İstanbul Üniversitesi nüshasına göre eksik olan Viyana nüshasının, özellikle şehzâde Mahmud ile ilgili bazı törenler konusunda diğerinde olmayan bazı bilgileri havi olduğunu belirtmektedir (Bk. Aynı makale, s. 337).

¹³ Bolu'nun bir köyünde doğan Ni'metî Ahmed Efendi, İstanbul'a gelerek divân kâtipleri zümresine dahil olmuş, 28 yıldan fazla bir süre teşrifâtçılık ve devâtdârlık yaptıktan sonra 1121'de ölmüştür (Bk. İsmail Beliğ, *Nuhbetü'l-âsâr Li-Zeyli Zübde'ti'l-eş'ar*, haz. Abdülkerim Abdulkadir oğlu, Ankara 1999, s. 487; Nuran Altuner (Üzer), *Safâyî ve Tezkiresi*, III, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 1989, s. 137; Salim, *Tezkire-i Salim*, İstanbul 1315, s. 679; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, IV, 575).

¹⁴ Filiz Çalışkan, "Defter-i Teşrifât", *DİA*, IX, 94; Halil Mercan, *Teşrifâtîzâde Mehmed Efendi'nin Defter-i Teşrifâtı (Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi)*, s. XIII; Rhoads Murphy, Aynı makale, s. 337.

Teşrifâtîzâde Mehmed Bin Ahmed'in Hayatına Işık Tutacak Bir Vesika

Osmanlı müverrihlerinin hayatları üzerine yaptığımız bir araştırma¹⁵ sırasında Teşrifâtîzâde Mehmed ile ilgili arşiv kayıtlarını hayatı hakkındaki bilgilerin azlığı sebebiyle özellikle aramış, ancak hâcegân tayin ve azillerini ihtiva eden ruus kayıtlarında herhangi bir bilgiye ulaşamamıştık. Daha sonra bu araştırmamızın ikinci safhasında Osmanlı müverrihlerine ait timar tevcih hükümlerini¹⁶ bulmak için, timar ruznâmçe defterlerini¹⁷ tararken Teşrifâtîzâde Mehmed'e verilmiş bir timar kaydına rastladık¹⁸. Bu kayıt onun hayatı hakkında rastlanılmış ilk arşiv vesikasidir ve hayatının bir kısmına ışık tutmaktadır.

Aşağıda metnini verdiğimiz bu zeamet tevcih tezkiresinden şunlar anlaşılmaktadır; Zeamet tevcih tezkiresinde ismi Mehmed veled-i Teşrifâtî olarak geçmekte ve orta boylu, elâ gözlü ve açık kaşlı olduğu belirtilmektedir. Teşrifâtîzâde Mehmed'e yararlığı görüldüğü için ibtidâdan yirmi bin akçe zeamet ve daha sonra da iki defa üçer bin beşyüz akçe terakki emri verilmiş, bu zeametini Bolu Sancağı'ndaki mahlûllerden tasarruf etmek için müracaat etmiş ve bu da uygun görülmüştür. XVIII. yüzyılın başlarındaki timar düzenlemesi sırasında meydana çıkan mahlûllerden oluşan Bolu Sancağı'nda yirmi yedi bin iki yüz elli yedi akçelik zeamet, ona 18 Rebiülevvel 1114 (12 Ağustos 1702) tarihinde tevcih edilmiştir. Teşrifâtîzâde Mehmed bu zeameti yaklaşık iki buçuk yıl tasarruf ettikten sonra ölmüştür. Zeamet kaydının üzerine düşülen 29 Şevvâl 1116 (24 Şubat 1705) tarihli bir şerhden ölümü sebebi ile zeametinin Mehmed isimli bir başka kişiye verildiğini anlıyoruz. Teşrifâtîzâde Mehmed bu tarihten kısa bir süre önce ölmüş olmalıdır. Babasından yaklaşık beş yıl önce öldüğü anlaşılıyor. Bu zeamet tevcih hükmünde onun herhangi bir görevi zikredilmiyor. Eğer herhangi bir kâtiplik veya şâkirdlik gediği veyahut hâcegânlığı bulunsaydı bu durumu tezkirede belirtilirdi. Muhtemelen babasının yanında teşrifât kaleminde kadrosuz olarak çalışmış olmalıdır. Zeamet'in ibtidadan tevcihi ile daha sonraki iki defa üçer bin beşyüz akçelik terakkilerin sebepleri açıkça belirtilmiyor,

¹⁵ Bk. Erhan Afyoncu, "Osmanlı Müverrihlerine Dair Tercihât Kayıtları I", *Belgeler*, sayı 24 (Ankara 2000), s. 77-155.

¹⁶ Rahîmîzâde İbrahim Harîmî Çavuş, Şehnâmecî Lokman, Talîkizâde Mehmed, Ayn Ali, Cafer İyânî, Hasanbeyzâde Ahmed, Ahmed Dürrî, Mehmed Ragîb, Abdullah Nailî, Süleyman İzzî, Mehmed Subhî, Mehmed Akîf, Ebubekîr Râtib, Süleyman Penâh, Halîl Nuri vs. gibi müverrihlere ait bulduğumuz timar kayıtları yayına hazırlanmış ve *Belgeler* dergisine gönderilmiştir.

¹⁷ Timar Ruznâmçe defterleri için bk. Douglas Howard, "The BBA Ruznâmçe Tasnifi; a New Resource for the Study of the Ottoman Timar System", *Turkish Studies Association Bulletin*, X/1 (Indiana 1986), s.11-18; Nejat Göyünç, "Timar Ruznâmçe Defterlerinin Biyografik Kaynak Olarak Değeri", *Bellekten*, LX/227 (Ankara 1996), s. 127-138; Erhan Afyoncu, *Osmanlı Devlet Teşkilâtında Defterhâne-i Âmire (XVI-XVIII. Yüzyıllar)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 1997, s. 27-30.

¹⁸ Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü, Kuyûd-ı Kadîme Arşivi, *Timar Ruznâmçe Defterleri*, nr. 640, s. 431-432. Bk. Ek 1.

Erhan Afyoncu

ancak *Defter-i Teşrifât*'ı hazırlamasının bunlarda bir rolü olabilir. Zeameti babasının doğum yeri olan Bolu'da alması da dikkat çekicidir. Belki de zeametinin gelirini oluşturan köylerden birisi babasının doğduğu köydür (?)

**TEŞRİFÂTİZÂDE MEHMED'E ZEAMET TEVCİHİ İÇİN VERİLMİŞ
TEZKİRENİN METNİ¹⁹**

Nâhiye-i Mengen der-livâ-i Bolu (14 derdest-i cedîd)

Ze'âmet benâm-ı Mehmed veled-i Teşrifâtî an-tahvîl-i halî.

Cem'ân: 27.257.

Zü'emâ ve erbâb-ı timâr Devlet-i Aliyye'nin mu'temediye askeri olup seferler imtidâdı iktizâsıyla tevcihât umûru gâh ba'zı seraskerlere ve gâh serhad kal'alarında olan muhâfizlara tefvîz olunmağla ze'âmet ve timârın ekserisinde ve kimi nizâ'lu olup muhtell ü müşevveş olmağla derdeste muhtâc olup ancak seferler mûmâna'atı ile te'hîr olunup hâlâ taht-ı âlî-baht üzere cülûs-ı hümâyûn-ı sa'âdet-makrûn vâki' olmağla umûmen tecdîd-i ahkâm ve berevât fermân olmağın fimâ-ba'd nizâ'ları def' olup nizâm verilmeğe için derdestiyyet üzere tecdîd ve tevcih olunmak bâbında hatt-ı hümâyûn-ı şevket-makrûn mücebinece fermân-ı âlişân sadır olmağın orta boylu, elâ gözlü, açık kaşlı kıdvetü'l-emâsil ve'l-akrân mûmâ-ileyh Mehmed veled-i Teşrifâtî zîde kadruhu dergâh-ı mu'allâya gelüp bundan akdem yararlığı arz olundukda ibtidâdan yirmi bin akçe ze'âmete ve iki def'a üçer bin beş yüz akçe terakkilere evâmîr-i şerîf verilüp, Bolu Sancağı'nda Mengen nâhiyesinde Gökçe ma'a Kusura (?) nâm karye ve gayriden iki bin yedi yüz yetmiş dokuz ve Gerede nâhiyesinde Dörtdivân nâm karye ve gayriden on iki bin on iki ve yine nâhiye-i mezbûrda Cemâleddin nâm karye ve gayriden iki bin dokuz yüz doksan dokuz akçe ve yine nâhiye-i mezbûrda Çağış nâm karye ve gayriden beş yüz yetmiş ve Virânşehir nâhiyesinde Kızık Erdivân Akçahisâr nâm karye ve gayriden üç yüz on altı ve yine nâhiye-i mezbûrda Saraycık nâm karye ve gayriden dört yüz yirmi sekiz ve yine nâhiye-i mezbûrda Kuzgun nâm karye ve gayriden bin yüz elli ve yine nâhiye-i mezbûrede Meğenvirân (?) nâm karye ve gayriden üç yüz yetmiş dokuz ve yine nâhiye-i mezbûrda Kavacık nâm karye ve gayriden üç yüz otuz iki ve Ulus nâhiyesinde Catı (?) nâm karye ve gayriden yedi yüz otuz yedi ve yine nâhiye-i mezbûrda Cevmi (?) nâm karye ve gayriden bin ve yine nâhiye-i mezbûrda Burkas (?) nâm karye ve gayriden dokuz yüz seksen akçe kılıç ve hisse timârlara bu ana değın kimesne derdest olmayup ol-vechile mahlûl olmağla kendüye verilmeğe bâbında inâyet ricâ etmeğın ve Gökçe ve Kusura (?) nâm karye ve gayriden iki bin yedi yüz yetmiş dokuz ve Dörtdivân icmâlinden on iki bin on iki ve Cemâleddin icmâlinden iki bin dokuz yüz doksan dokuz ve Çağış icmâlinden beş yüz yetmiş ve Kızık icmâlinden üçyüz onaltı ve Saraycık icmâlinden dört yüz yirmi sekiz ve Kuzgun icmâlinden bin yüz elli ve Meğenvirân (?) icmâlinden üç yüz yetmiş dokuz ve Kavacık icmâlinden üç yüz kırk iki ve Catı (?) icmâlinden yedi yüz otuz yedi ve Cevmi (?) icmâlinden bin ve Kayadibibi icmâlinden bin yüz yetmiş beş ve Görem (?) icmâlinden bin ve Burkas (?) icmâlinden dokuz yüz doksan cem'ân on dört aded

¹⁹ Hükmün transkripsiyonu yapılırken tezkirenin sadece zeametın nasıl tevcih edildiğini anlatan kısmı alınmış, gelir birimlerinin tek tek dökümü verilmeyip, toplam gelir zikredilmekle yetinilmiştir.

icmâllerden yirmi yedi bin iki yüz elli yedi [akçe] (s. 432) dört kılıç ve hisse timârlara henüz kimesne derdest olmamışdır deyü bi'l-fi'l defter emîni olan iftihârü'l-emâcid ve'l-ekârim Elhâc Mehmed dâme mecdühu arz etmeğın mücebince derdestiyyet üzre tevcîh olunmak emr olunup sadır olan emr-i celilü'l-kâdr üzre ze'âmeti olduğu sancakda sâkin olup alaybeyisi bayrağı altında seferlere eşmek şartıyla mücebince derdestiyyet üzre tevcîh olunmak için sene erba'a aşere ve mie ve elf Saferinin evâhir târihiyle hükm-i şerîf verildikten sonra tezkiresi ihrâc olunmak fermân buyurulmağın ber-müceb-i fermân-ı alî zikr olunan yirmi yedi bin iki yüz elli yedi akçe ze'âmet vech-i meşrûh derdestiyyet üzre dört kılıç bir berât olmak üzre mûmâ-ileyh Mehmed veled-i Teşrifâtî zîde kadruhuya tevcîh olunup berât-ı âlişân için tezkire verildi. Tahrîren fi 18 şehr-i Rebiülevvel sene erba'a aşere ve mie ve elf.

ÜSTTE: Mühürlenmişdir. Muhtârî.

Fevtinden arzihâli mücebince diğeri Mehmed'e verilmişdir. Fî 29 L sene 116. İyânî.

(Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü, Kuyûd-ı Kadîme Arşivi, *Timar Ruznâmçe Defterleri*, nr. 640, s. 431-432.)

The manuscript page is filled with Ottoman Turkish text and numerical data. On the left side, there is a large, structured grid of numbers, likely representing a calendar or a table of values. The numbers are arranged in rows and columns, with some larger numbers at the top and smaller ones below. The text surrounding the grid is written in a cursive script, providing context for the numerical data. On the right side, there is a vertical column of text, possibly a list or a series of entries. Below this text, there are smaller tables and diagrams, including what appears to be a small table with numbers and a diagram with lines and points. The overall layout is dense and organized, typical of a technical or administrative manuscript from the Ottoman era.